

ВІЗІЇ ГАНСА ГРОССА ЩОДО ПРЕДМЕТА І СИСТЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ

Волобуєв А. Ф.

ВСТУП

Ступінь зрілості будь-якої науки визначається в першу чергу більш-менш чітким окресленням її предмета і систематизацією накопичених знань про нього. Визначення предмета і системи криміналістики, на перший погляд, є суто теоретичною проблемою цієї науки, що в сучасних умовах проявляється у формуванні двох окремих теорій – вчення про предмет і вчення про систему криміналістики. Видається, що їх відносне відділення однієї від іншої шкодить розвитку цієї науки, усвідомленню її природи і завдань, а відтак і практичному використанню криміналістичних знань у кримінальному судочинстві. Зокрема, таке відокремлення створює підґрунтя для формування різноманітних уявлень про систему криміналістичних знань, які в багатьох випадках ґрунтуються не на структурі предмета науки, а на суто суб'єктивних уподобаннях.

Так, в наукових публікаціях, присвячених визначенню предмета і системи криміналістики, спостерігається відокремлений розгляд змісту вказаних категорій. Автори констатують вплив уявлень про предмет криміналістики на трансформацію поглядів криміналістів щодо системи цієї науки¹. Але при цьому не визначається зв'язок конкретних структурних елементів предмету з відповідними елементами системи науки криміналістики. Можливо цьому заважають уявлення минулих років, коли криміналістика розвивалася під тиском соціалістичних (комуністичних) ідеологічних установок. У зв'язку з цим проблема на даний час залишається тільки позначеною, але не вирішеною. Для подолання застарілих уявлень про предмет і систему криміналістики та їх співвідношення видається досить корисним аналіз поглядів фундатора криміналістики Ганса Гросса та трансформації його ідей в сучасних умовах.

1. Предмет і система криміналістики в поглядах Ганса Гросса

Для дослідження даної проблематики аксіоматичним видається твердження, що визначальним для систематизації криміналістичних знань є предмет криміналістики. В цьому аспекті уявляється досить продуктивним має бути аналіз поглядів фундатора криміналістики Ганса Гросса, які суттєво вплинули

¹ Журавель В.А. Об'єкт і предмет криміналістики. Вісник Національної академії правових наук України. № 3 (90) 2017. С. 120–132 ; Журавель В.А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції. Вісник Національної академії правових наук України. № 2 (89) 2017. С. 130–144 ; Юсупов В. В. Предмет криміналістики як системоутворювальний чинник криміналістичних знань. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 2 (18). С. 79–85.

на формування багатьох поколінь криміналістів і розвиток цієї науки. Наукові праці вченого не втратили свого значення і в сучасних умовах².

Є підстави вважати, що криміналістика сформувалася як наука в більш-менш закінченому вигляді наприкінці XIX століття, яке характеризувалося бурхливим розвитком природничих і гуманітарних наук (фізики, хімії, біології, соціології, психології тощо) та їх впливом на економіку і соціальні процеси. Звичайно, результати наукових досліджень не могли не позначитися й на діяльності органів правопорядку того часу, які проводили розслідування злочинів, керуючись переважно життєвим і поліцейським досвідом та здоровим глуздом. На тлі наукового піднесення знаходилися ентузіасти, які почали активно шукати шляхи використання досягнень науки і техніки для вирішення завдань кримінального судочинства, зокрема для виявлення та ідентифікації злочинця. Серед них найбільшу популярність отримав австрійський правник Ганс Гросс, який пройшов професійний шлях від судового слідчого до широковідомого університетського професора – фундатора низки наук кримінально-правового блоку (кримінології, кримінальної психології, криміналістики). Ганс Гросс написав та опублікував багато наукових робіт, але найбільш відомими стали праці, присвячені криміналістиці. Примітним є те, що він кілька років (1899-1902) плідно працював у Чернівецькому університеті, якому залишив у спадок низку своїх наукових творів³.

В контексті проблеми, що розглядається, найбільший інтерес представляє книга Ганса Гросса «Керівництво для судових слідчих суддів як система криміналістики» (далі «Керівництво»), написана в 90-х роках XIX століття на основі осмислення власного практичного досвіду і наукових розробок попередніх дослідників. З уточненням окремих положень і назви «Керівництво» витримало кілька видань в різні роки, в багатьох країнах було перекладено і стало настільною книгою кількох поколінь, слідчих, прокурорів і суддів⁴. Не втратила свого значення ця робота і на сьогодні, й, перш за все, як історичний науковий пам'ятник, який дозволяє зазирнути у науковий світогляд відомого дослідника-криміналіста XIX століття. Потрібно звернути увагу, що вчений у назві своєї праці використав поняття «система криміналістики», тобто ним було підкреслено, що йдеться саме про систематизоване викладення криміналістичних знань. Відтак, можна зробити попередній висновок, що проаналізувавши структуру книги Ганса Гросса, можна визначити й структуру предмета його дослідження.

Термінологічного визначення предмета криміналістики Гансом Гроссом не надається. У передмові до 3-го видання «Керівництва» він лише підкреслює,

² Волобуєв А. Ф. Предмет і система криміналістики в поглядах Ганса Гросса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 85, ч. 4. 2024. С. 24–29. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.3>

³ Нежурбіда С.І., Скулиш Є.Д. Ганс Гросс: нові факти з життя вченого у Чернівцях. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса*: збір. тез між нар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.) / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 39-44.

⁴ Hans Gross. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. München. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. 1080 с.

що криміналістика є самостійною наукою, але відводить їй місце в ряду допоміжних наук «матеріального кримінального права» і «формального кримінального права» (кримінального процесу). Дослідник відзначає, що матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, а кримінальне процесуальне право містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але відповіді на питання, як досліджувати злочинне діяння і встановлювати його способи, як його розкривати і виявляти винуватця, встановлювати його цілі і вирішувати інші питання покликана надавати саме криміналістика, що і складає її предмет⁵. Вказуючи на тісний зв'язок вказаних наук і криміналістики, автор підкреслює, що практична реалізація положень кримінального права у судочинстві здійснюється саме через криміналістику, яка розкриває зміст злочинних діянь, їх витоки, складові частини і цілі⁶.

Видається очевидним, що Ганс Гросс до сфери криміналістики відносить дослідження багатьох граней злочинних діянь, які в майбутньому стали предметом інших самостійних наукових галузей – кримінальної психології, кримінології. Він фактично їх включає до змісту криміналістики, як її складові частини. Це пояснюється, на мій погляд, тим що йдеться про кінець XIX століття, коли у межах класичної школи кримінального права формувалися новітні ідеї щодо використання в боротьбі зі злочинністю знань з інших галузей гуманітарних наук. Тому видатний вчений, глибоко занурений у дослідження злочинної діяльності, не міг залишити їх без належної уваги. Враховуючи їх близькість до кримінального права, за своєї суб'єктивної точки зору він відносив їх до сфери криміналістики, про що свідчать й подальші його наукові роботи. Так, працюючи в Чернівецькому університеті він опублікував статті «До питання про криміналістику» (Zur Frage der Kriminalistik), «Задачі кримінальної психології» (Kriminalpsychologische Aufgaben), «Криміналістика» (Kriminalistik)⁷. Звичайно, з точки зору українських науковців кінця XX – початку XXI століття кримінальна (юридична) психологія і кримінологія є самостійними галузями знань, відокремленими і від кримінального права, й від криміналістики. Але їх поєднує з криміналістичними знаннями те, що вони мають близьку природу – використання знань з базових галузей науки (психології і соціології) для вирішення окремих завдань кримінального судочинства.

Враховуючі погляди Ганса Гросса щодо предмета криміналістики, заслуговує окремого аналізу й викладена ним в «Керівництві» система криміналістики. Так, вчений поділяє цю науку на загальну та особливу частини, використовуючи ідею, покладену в основу структуризації кримінального права. До **загальної частини** криміналістики він відніс наступні положення.

⁵ Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ: «Центр учбової літератури», 2021, с. VII.

⁶ Там само, с. IX.

⁷ Нежурбіда С.І., Скулиш Є.Д. Ганс Гросс: нові факти з життя вченого у Чернівцях. Наукові читання пам'яті Ганса Гросса: збір. тез між нар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.) / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 41.

Характеристику діяльності судового слідчого з точки зору його підготовки, професійних якостей і вирішуваних завдань (Глава I «Про судового слідчого»)⁸. У зв'язку з цим потрібно пояснити, що «Керівництво» готувалося в умовах існуючої правової системи, коли слідство було виділено з поліції з утворенням самостійної посадової особи – судового слідчого. Судові слідчі були прикріплені до окружних судів та розслідували злочини під прокурорським наглядом. При цьому, користуючись правами членів окружних судів, вони у разі необхідності брали участь як судді у розгляді кримінальних справ, за винятком тих, за якими проводили попереднє розслідування. У судах Франції подібну роботу виконували посадові особи, які називалися слідчими суддями⁹.

*Характеристику допиту як способу відновлення перед суддею всієї події злочину (Глава II «Про допити»)*¹⁰. Йдеться, зокрема про допити свідків та обвинувачених з акцентуацією на можливих труднощах, пов'язаних з недо-
лками сприйняття або небажанням говорити правду.

*Характеристику огляду і обшуку як способів вивчення і фіксації обстановки злочину та його слідів (огляд), розшуку предметів-речових доказів, що приховуються (обшук) (Глава III «Про провадження огляду», Глава IV «Підготовчі дії при виїздах на місце злочину»)*¹¹. Примітним є те, що описанню піддається не тільки порядок виконання вказаних дій, але й психологічний стан судового слідчого, використання допомоги свідків та обізнаних осіб, протокольного оформлення результатів.

До **особливої частини** криміналістики Ганс Гросс відніс положення, які розділив на наступні групи: А. «Допоміжні для судового слідчого засоби»; В. «Особливості пізнання, необхідні для судового слідчого»; С. «Деякі штучні прийоми»; Д. «Про особливості деяких злочинів».

А. Допоміжні для судового слідчого засоби

*Обізнані особи (Глава V «Про обізнаних осіб»)*¹². Тут йдеться про залучення судовим слідчим осіб, обізнаних в окремих галузях науки і ремесла (медицини, хімії, фізики, зоології, ботаніки та ін.), які можуть надати суттєву допомогу у встановленні окремих обставин у кримінальній справі.

*Друковані засоби (Глава VI «Про щоденний друк»)*¹³. Описуються відносини з журналістами і редакторами газет і визначається шкода, яку можуть завдати судовим рішенням газетні публікації про кримінальні події та їх оцінку. У зв'язку з цим формулюються правила надання судовим слідчим інформації газетам про злочини, що розслідуються.

⁸ Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021, с. 8-73.

⁹ Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1(9). С. 1–30.

¹⁰ Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. С. 74–152.

¹¹ Там само. С. 153–183.

¹² Там само. С. 184–338.

¹³ Там само. С. 339–345.

В. Особливості пізнання, необхідні для судового слідчого

Прийоми злочинців щодо маскування кримінальної діяльності та перешкоджання слідству (Глава VII «Про різні прийоми злочинців», Глава VIII «Про злочинну мову»)¹⁴. Досить детально описуються способи поведінки злочинців при вчиненні кримінальних правопорушень і під час слідства (зміна зовнішності, неправдиві показання, симуляція захворювань, прийоми і засоби прихованого спілкування тощо), які повинен враховувати судовий слідчий. Підкреслюється значущість таких знань для судового слідчого, оскільки допомагає йому мати більш ясне уявлення про механізм події і визначати правильний напрямок розслідування.

Відомості про етнічну групу циган (ромів) та характерні злочини (Глава IX «Цигани, їх побут та характерні властивості»)¹⁵. Викладаються панівні в Австро-Угорщині XIX століття оціночні положення щодо ментальних особливостей ромського народу, схильності його представників до вчинення окремих видів злочинів та поведінки під час слідства і суду. Звертається увага на важливість розуміння судовим слідчим як негативних, так і позитивних особливих якостей представників ромів для налагодження з ними відносин під час розслідування.

Вплив марновірств (забобонів) на вчинення злочинів та їх розслідування (Глава X «Про забобони»)¹⁶. Викладені положення щодо ролі марновірств в механізмі вчинення злочинів та виявлення їх ознак (у використанні певних речей, пророцтв, гадання тощо). Звертається увага на те, що в механізмі поведінки багатьох людей значну роль відіграє забобонна мотивація, яка є досить поширеною не тільки у злочинному середовищі, а й у побутових вчинках звичайних людей. Зокрема, відзначається, що є люди, які у прагненні до омолодження свого зовнішнього вигляду, використовують алхімію. Для того, щоби виглядати більш молодими вони вживають засоби, які майже завжди є небезпечними для здоров'я. І якщо від цього настає смерть такої особи, то вона може виглядати як наслідок дій іншої особи.

Відомості про вогнепальну зброю, вогнестрільні припаси, ріжучу і колючу зброю та ознаки її використання при вчиненні злочинів (Глава XI «Відомості про зброю»)¹⁷. Викладаються в узагальненому вигляді спеціальні знання щодо окремих видів зброї для орієнтування судового слідчого в цих питаннях з точки зору їх оцінки, як обтяжуючої обставини вчинення злочинів. Зокрема, підкреслюється важливість знань механізму пострілу з різних видів вогнепальної зброї та утворення слідів його застосування. Надається опис й ріжучої та колючої зброї, звертається увага на різність ран від її застосування при вчиненні злочинів.

¹⁴ Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. С. 346–459.

¹⁵ Там само. С. 460–487.

¹⁶ Там само. С. 488–514.

¹⁷ Там само. С. 515–573.

С. Деякі штучні прийоми

*Додаткові до протоколу засоби фіксації доказів (Глава XII «Про застосування креслень, моделювання і подібних прийомів»)*¹⁸. Відзначається, що методом описання в протоколі далеко не завжди можна достовірно відобразити отримувану інформацію. Тому для судового слідчого обов'язковим є уміння використовувати інші додаткові способи фіксації відомостей для забезпечення правильного сприйняття обставин кримінальної справи (креслення, малювання, моделювання, виготовлення зліпків і відбитків, складання розірваних клаптиків паперу та ін.).

*Сліди ніг людини та сліди від інших об'єктів (Глава XIII «Про сліди ніг людини та інших»)*¹⁹. Викладаються відомості про механізм утворення слідів ніг людини при ході та прийоми їх виявлення і фіксації. Також описуються сліди інших об'єктів (палиць, копит коней, коліс). Підкреслюється, що судовими слідчими нерідко недооцінюються такі сліди з огляду на те, що вони можуть бути не пов'язаними з вчиненням злочину. Окрім того вказані сліди можуть бути пошкоджені людьми, які опинилися на місці злочину, у зв'язку з чим рекомендується вчасно вживати заходи попередження таких наслідків.

*Сліди крові та їх використання під час провадження слідства (Глава XIV «Про сліди крові»)*²⁰. Надається опис значущості слідів крові, прийомів їх відшукування, опису в протоколі, вилучення і зберігання. Підкреслюється, що сліди крові є об'єктом судово-медичної експертизи, яка може надати відповіді на низку питань щодо обставин злочину. Тому для уникнення помилок при виявленні та вилученні слідів крові рекомендується обов'язкове залучення досвідченого медика. Але й сам судовий слідчий повинен біль-менш впевнено орієнтуватися в механізмі утворення кров'яних слідів.

*Шифровані листи та їх прочитання судовим слідчим (Глава XV «Про читання шифрованих листів»)*²¹. Викладаються відомості про таємне спілкування між підозрюваними та іншими особами, значущість прочитання шифрованих листів судовим слідчим, найбільш поширені системи тайнопису і прийоми їх розшифрування. Підкреслюється важливість для слідства випадків виявлення спілкування запідозрених осіб у вчиненні злочину з іншими особами за допомогою передачі замаскованої інформації (знаків). Успішне прочитання таких листів в багатьох випадках дозволяє судовому слідчому отримати відомості важливіші для справи навіть в порівнянні з результатами чисельних допитів.

Д. Про особливості деяких злочинів

*Характеристика заподіяння тілесних ушкоджень (Глава XVI «Про тілесні ушкодження»)*²². Описуються види тілесних ушкоджень (тупими і гострими предметами, вогнепальні поранення, від удущення і повішення, отруєння та ін.). Автором підкреслюється, що його метою є не перетворення юристів у

¹⁸ Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. С. 574–612.

¹⁹ Там само. С. 613–689.

²⁰ Там само. С. 690–729.

²¹ Там само. С. 730–756.

²² Там само. С. 757–825.

судових медиків, а викладення певних правил, необхідних для правильної оцінки тілесних ушкоджень до того, як буде залучений медик.

*Характеристика крадіжок (Глава XVII «Про крадіжки»)*²³. Викладаються відомості про типові дії злочинців при вчиненні крадіжок (підготовчі дії, використання засобів, співучасників, особливості механізму окремих видів крадіжок тощо). Звертається увага й на типову посткримінальну поведінку, коли злочинець намагається використувати викрадені речі незалежно від того, були ним вкрадені черевики чи пачки банкнот або шкатулка з дорогоцінностями.

*Характеристика шахрайства (Глава XVIII «Про шахрайство»)*²⁴. Досить детально описується використання підроблених документів при вчиненні шахрайства взагалі, а також окремих його видів, зокрема використання злочинцями прийомів психологічного впливу на жертву з метою її спонукання на добровільну передачу вартісного предмету під впливом обману. При цьому автор підкреслює значущість для судового слідчого не тільки розуміння сутності обману, але й сфери та обставин його застосування злочинцями.

*Характеристика злочинів, пов'язаних з підпалами (Глава XIX «Про підпал»)*²⁵. Викладаються положення щодо ознак і засобів підпалу, а також перевірки версії про самозаймання. Відзначаються труднощі у виявленні матеріальних слідів підпалу та їх використанні для доказування. У зв'язку з цим звертається увага на встановлення осіб, які могли мали мотив для вчинення злочину (ворожнечі стосунки, помста, заздрість тощо). Водночас підкреслюється, що зловмисники у таких випадках можуть вдаватися до штучного створення собі алібі на час виникнення пожежі.

*Характеристика кримінально караной необережності на залізниці і заводах (Глава XX «Про нещасні випадки на залізницях тощо»)*²⁶. Відзначаються труднощі у встановленні винних осіб у різного роду аваріях на залізниці і заводах, надаються рекомендації щодо прийомів огляду місця події та виявлення ознак неналежного виконання свої обов'язків відповідальними особами. Звертається увага на те, що винні особи нерідко намагаються з метою уникнення відповідальності за калічення та загибель людей поводитися на випадковість або вину самих постраждалих. При дослідженні таких обставин судовому слідчому рекомендується залучати обізнаних осіб у технічних питаннях аварії, яка розслідується.

*Визначення розміру, заподіяної злочином матеріальної шкоди (Глава XXI «Про провадження оцінки»)*²⁷. Автор звертає увагу на труднощі визначення розміру заподіяної матеріальної шкоди і на конкретних прикладах демонструє способи вирішення цього важливого завдання у кримінальному провадженні на користь постраждалих осіб. Підкреслюється значущість роботи судового

²³ Hans Gross, Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. С. 826–925.

²⁴ Там само. С. 926–1013.

²⁵ Там само. С. 1014–1025.

²⁶ Там само. С. 1026–1031.

²⁷ Там само. С. 1032–1036.

слідчого, який має своїми діями надати належні матеріали справи для можливого цивільного позову та його розгляду у суді.

Таким чином, виходячи із запропонованої Гансом Гроссом систематизації криміналістичних знань, можна зробити попередній висновок, що вчений відносив до предмету криміналістики не тільки діяльність судового слідчого, але й злочинну діяльність, особистість злочинця. Зокрема, акцент ним робився на особливостях способів дій злочинів, використаних ними знарядь при вчиненні окремих видів злочинів. Для структуризації масиву криміналістичних знань і рекомендацій Ганс Гросс використовував співвідношення філософських категорій загального та особливого, що вже було характерним для кримінального права того часу.

2. Сучасні уявлення щодо об'єкта, предмета і системи криміналістики

«Керівництво» Ганса Гросса та інші його наукові праці стали фундаментальною основою для майбутнього розвитку наук кримінально-правового блоку. Вивчення злочинців та їх поведінки в окремих аспектах стало предметом вивчення цих наук, включаючи й криміналістику.

Віднесення до предмету криміналістики механізму злочинної діяльності спочатку отримало розвиток й у працях радянських криміналістів 20–30-х років ХХ століття, який відбувся під впливом ідей криміналістів західних країн (Г. Гросса, А. Вайнгарта, Г. Шнейкerta, А. Гельвіга та ін.). Але у роки «Великого терору» предмет криміналістики було звужено до науково-технічних засобів і тактичних прийомів розслідування злочинів. Встановлення певних закономірностей в механізмі вчинення злочинів було оголошено «буржуазною» і «контрреволюційною» ідеєю. Криміналісти – носії подібних ідей піддавалися репресіям за обвинуваченням у тому, що вони намагаються вивести певні закономірності розкриття таємниць злочину і замінити «дійсно наукові методи розслідування» абстрактними природничо-науковими або логічними поняттями. Після застосування репресій до науковців – провідників таких ідей, зокрема розстрілу професора, видатного криміналіста Г. Ю. Маннса в 1938 р. «за пропагування контрреволюційних поглядів серед студентів»²⁸, загальноприйнятим стало вважати, що предметом криміналістики є тільки науково-технічні засоби і тактичні прийоми, що застосовуються для розслідування злочинів. Така ж лиха доля спіткала й низку вчених-кримінологів, що досліджували причини злочинності, як соціального явища, й обґрунтовували необхідність вивчення особи злочинця. Їх обвинувачували в пропаганді «буржуазних» ідей Чезаре Ломброзо, що призвело до закриття кримінологічних кабінетів (інститутів) та оголошення кримінології «буржуазною псевдонаукою»²⁹.

Звуження предмету криміналістики тільки до науково-технічних засобів і тактичних прийомів розслідування злочинів відповідним чином вплинуло

²⁸ Герберт Юліанович Маннс: біографічна довідка (2022). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gerbert-yulianovich-manns-biograficheskaya-spravka/viewer>

²⁹ Василевич В. В., Джужа О. М., Сюрвачик В. Г. Історія становлення кримінології та її сучасний стан в Україні. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Національна акад. внутр. справ, 2020. С. 27–49.

й на формування системи криміналістики. Так, М.В. Салтевський, досліджуючи історію радянської криміналістики відзначав, що спочатку ця наука розглядалася як суцільна «поліцейська техніка». Але з часом виокремили та узагальнили прийоми проведення слідчих дій, відтак з'явився другий розділ, який отримав назву «слідча тактика». Згодом було започатковано третій розділ криміналістики – методику розслідування окремих видів злочинів³⁰.

Такий підхід до систематизації криміналістичних знань з акцентуацією на прийомах і методах розслідування зберігся і в дійсний час з невеликими «косметичними» уточненнями. Сучасна система науки криміналістики містить чотири розділи: 1) загальна теорія криміналістики (загальнотеоретичні положення); 2) криміналістична техніка; 3) криміналістична тактика; 4) методика розслідування окремих видів злочинів. Але така система не відображає сучасні уявлення про структуру предмета криміналістики, в якому виділяються закономірності двох видів діяльності – механізму вчинення кримінальних правопорушень та діяльності з розслідування і судового розгляду обставини кримінальних правопорушень.

Враховуючи існування, окресленого Гансом Гроссом, іманентного зв'язку криміналістики з кримінальним правом, кримінальним процесуальним правом, кримінологією і кримінальною психологією, важливим є питання визначення спільного і відмінного між цими галузями знань кримінального блоку наук. Спільним для них є не тільки використання кореневого поняття (від лат. *criminalis* – злочинний; той, що стосується злочину)³¹, але й коло досліджуваних явищ. Для цього використовуються категорії об'єкта і предмета науки. Об'єктом науки є частина реального світу, на яку спрямоване пізнання в межах конкретної науки, предмет же цієї науки – це коло питань, які вивчає конкретна наука про досліджуваний об'єкт³². Використання в криміналістичних дослідженнях понять «об'єкт», «предмет» і «система» дозволяє вирішити низку проблемних питань диференціації та інтеграції криміналістики з іншими науками кримінального блоку.

Криміналістика має об'єкт, який є спільним для наук кримінального циклу, а саме два протилежні (а відтак і пов'язані між собою) види людської діяльності: 1) кримінальна діяльність (вчинення кримінальних правопорушень); 2) кримінально-процесуальна діяльність (досудове розслідування і судове провадження)³³. Кожна з наук кримінального циклу вивчає один з наведених видів діяльності відповідно до своїх завдань. Але тільки криміналістика вивчає

³⁰ Салтевський М.В. Криміналістика (в сучасному викладі): підручник. Київ : Кондор. 2005. С. 21.

³¹ Клименко Н. І. Криміналістика. Енциклопедія Сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-1041>

³² Руденко О.В. До проблеми співвідношення об'єкта та предмета наукового пізнання. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету». Частина 2. К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 80–81. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Rudenko/tezi.htm>

³³ Волобуєв А. Ф. Об'єкт, предмет і система криміналістики: сучасні уявлення і тенденції. Криміналістика і судова експертиза. : міжвидом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз. 2025. Вип. 70. С. 77–88. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2025.70.06>

обидва види діяльності у їхньому взаємозв'язку (звичайно, з акцентом на кримінально-процесуальній діяльності). Адже, як зазначалося, Ганс Гросс підкреслював необхідність дослідження кримінальної діяльності з метою отримання відповідних знань для встановлення винуватця. Видається, що доречним тут є правило: «Для того, щоби ефективно розслідувати злочини, потрібно знати, ким, як і при яких обставинах вони вчиняються». Саме тому фундатор криміналістики підкреслював, що слідчий повинен «... бути знайомим з хитрощами браконьєрів, рівно як і з прийомами біржових спекулянтів; він повинен ясно уявляти собі, яким чином було здійснено підроблення духовного заповіту, як саме відбулася залізнична катастрофа, як діяли у відомій картковій грі шулери, як відбувся вибух котла і яким чином продавець коней обманював покупців...»³⁴.

Відповідно до наведеного двоєдиного об'єкта в процесі його дослідження криміналістика встановлює певні закономірності – істотні і повторювані зв'язки і залежності між окремими елементами, що входять у ту чи іншу діяльність. Відповідно до сучасних уявлень саме такі закономірності складають предмет науки, є її метою і в подальшому використовуються для розроблення практичних рекомендацій. В цілому погоджуючись з визначенням змісту криміналістичних закономірностей, запропонованого В. А. Журавлем³⁵, відзначимо, що наступним логічним кроком була б вказівка на структурні елементи криміналістики, в яких знаходять відображення вказані закономірності. Але автор тільки констатує, що головними елементами криміналістики в тій чи іншій інтерпретації виступають: загальна теорія, криміналістична техніка, криміналістична тактика та методика розслідування окремих видів злочинів³⁶. В подальшому підкреслюється, що загальна теорія конкретної науки – це і є та система основних ідей, яка охоплює максимально повне відображення предмета науки в його зв'язках і опосередкуваннях³⁷. Фактично це є згодою з концепцією Р.С. Белкіна, відповідно до якої встановлювані криміналістикою закономірності відображаються тільки в її загальній теорії³⁸.

Видається, що така позиція зумовлена тяжінням до традиційної системи науки криміналістики, без наміру її суттєвого перегляду, хоча для цього сформувалися підстави, пов'язані із зовсім іншою структуризацією предмету. Так, закономірності механізму утворення слідів рук відображаються не в загальній теорії криміналістики, а, перш за все, в криміналістичній трасології (дактилоскопії), рівно, як і закономірності формування почерку людини

³⁴ Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. München. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. С. 8.

³⁵ Журавель В.А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (90) 2017. С. 125–127.

³⁶ Журавель В.А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (89) 2017. С. 138.

³⁷ Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: підходи до формування та розуміння. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. /редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 21. С. 19. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_01. С. 19.

³⁸ Там само. С. 13–14. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_01. С. 19.

у почеркознавстві. Формування слідів психологічного походження (суб'єктивних образів) висвітлюється, зокрема в положеннях про ознаки зовнішності людини, які слугують підґрунтям для визначення тактичних правил і прийомів проведення допиту, пред'явлення для впізнання, проведення судово-психологічної експертизи тощо. Виникає й питання, чому концептуальні положення про зазначені закономірності повинні зосереджуватися у розділах, що позначаються поняттями «техніка» і «тактика»? Чи не є це перенесенням застарілих уявлень на новітні результати криміналістичних досліджень свого предмета?

В. В. Юсупов цілком обґрунтовано стверджує, що розвиток уявлень про предмет криміналістики зумовлює трансформацію поглядів щодо її системи. Але констатує, що сучасна криміналістика має двоєдиний об'єкт вивчення (злочинна діяльність і діяльність з розслідування кримінальних правопорушень) і відповідний предмет, автор погоджується з існуванням чотирьохчленної системи науки, яка закладалася в кардинально відмінних ідеологічних і правових умовах³⁹. Але замало тільки стверджувати, що предмет криміналістики є системоутворювальним чинником криміналістичних знань, потрібно й визначити, в чому саме реалізується такий зв'язок. Різницю між формулюванням правильної ідеї та її реалізацією можна пояснити психологічним «ефектом колії» – залежності від пройденого шляху. Сила традицій дійсно нагадує глибоку колію на ґрунтовій дорозі, коли концепції минулого створюють звичне середовище, яке часто не хочеться залишати⁴⁰.

Для подолання звичних, традиційних, а відтак і зручних, але застарілих уявлень про систему криміналістики видається доцільним ще раз звернутися до візії Ганса Гросса, які виступають не тільки історичною пам'яткою. Видається, що вони відображають діалектичний процес розвитку наукових поглядів з усіма притаманними йому суперечностями. Уявляється, що погляди фундатора криміналістики є досить логічним концептуальним баченням системи криміналістики з урахуванням структури її предмета. Потрібно звернути увагу, що його «Керівництво» на протязі кількох років перевидавалося і з кожним виданням його зміст автором уточнювався і змінювалася система викладання матеріалу. Так, 4-е видання містило поділ криміналістики на загальну та особливу частини, в межах яких були викладені положення, що стосувалися як діяльності судового слідчого, так і характеристики діяльності і поведінки окремих груп злочинців. Але в передмові до цього видання вчений зазначив, що воно буде останнім в попередній системі, оскільки з моменту появи криміналістики неможливо було відразу передбачити, як саме матеріал повинен бути розподілений. В наступному виданні (5-му) автор передбачав виділення в системі криміналістики двох частин.

³⁹ Юсупов В. В. Предмет криміналістики як системоутворювальний чинник криміналістичних знань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 80–83.

⁴⁰ Brenner, T., & zu Jeddelloh, S. (2024). Path dependence in an evolving system: a modeling perspective. *Cliometrica*, (18), 1–36. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11698-023-00266-z>; Максимчук Л. Ефект колії: залежність від пройденого шляху, – Сергій Мошенський. Фокус. (03.03.2024). URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/633984-efekt-koliji-zalezhnist-vid-proydenogo-shlyahu-sergiy-moshenskiy>

1. *«Теоретичне вчення щодо проявів злочинів»*, яке повинно включати відомості з поділом їх на відомості загального характеру (сутність злочинців, їх прийоми, мова, знаки, симуляції, брехня тощо), а також особливості їх проявів стосовно окремих видів злочинів.

2. *«Практичне керівництво для проведення слідства»*, яке повинно містити виключно практичні відомості щодо дій судового слідчого, про його підготовку, про допити, про поведження з паспортами, про зброю, сліди та інше, а також про практичні питання розслідування окремих видів злочинів⁴¹.

Таким чином Ганс Гросс передбачав в майбутньому систематизацію змісту криміналістики відповідно до структури її об'єкта і предмета. Зокрема, для окреслення частин (елементів) науки вчений використовував два зазначені види діяльності з виділенням в них «загального» та «особливого». Запропонована ним структура, як видається, не тільки формально відповідає оновленій структурі предмета – вона орієнтована на сприйняття криміналістичних знань як сукупності структурних елементів, між якими існує закономірний зв'язок і взаємопроникнення, що є обов'язковою ознакою системи. Це надає криміналістиці вигляду цілісності знань, які складаються з окремих частин, органічно інтегрованих своїм предметом в єдине ціле. Нажаль, планам вченого не судилося збутися – 5-е видання його однієї з найвідоміших наукових праць не відбулося. Але викладені ідеї заслуговують на увагу не тільки як історична пам'ятка, що не знайшла свого впровадження. Вони, як видається, містять у собі вказівку на правильний шлях вирішення важливої теоретичної проблеми криміналістики в XXI столітті, яка дозволить суттєво підвищити ефективність її викладання, а відтак й застосування криміналістичних знань в досудовому розслідуванні і судовому провадженні.

Ідеї Ганса Гросса вплинули на «криміналістичний світогляд» окремих сучасних дослідників даної проблематики, які в цілому сприйняли обґрунтування поділу криміналістики на загальну та особливу частину⁴². Звичайно, бачення Ганса Гросса щодо системи криміналістики потребують врахування масиву новітніх накопичених знань за більше ніж сто років розвитку цієї науки. У зв'язку з цим видається необхідним брати до уваги наступне:

- криміналістика на протязі свого існування накопичила досить значний масив знань про саму себе і сформувала положення наукознавчого характеру: історія появи і розвитку криміналістики; вчення про об'єкт, предмет і систему; наукові методи дослідження; міжпредметні зв'язки з науками кримінального блоку тощо;

- в результаті вивчення кримінальної діяльності і встановлення певних закономірностей в механізмі вчинення кримінальних правопорушень сформовані окремі вчення щодо таких елементів: особа злочинця та її зв'язок з

⁴¹ Hans Gross. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. *Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики*. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. С. XV–XVI.

⁴² Скриганюк М. І. *Криміналістика : підручник*. Київ : Атіка, 2005. С. 40 ; Тищенко В. В. *Система криміналістики: история и современное состояние. Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. Т. VII. С. 236–237. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3eaa70a-0c2f-4654-a803-1fc0e3547188/content>

потерпілою особою і предметом посягання; вибір ним виду кримінальної діяльності і способів вчинення; зв'язок кримінальника з обстановкою вчинення кримінального правопорушення і характерними слідами його дій тощо (на даний час позначається поняттям криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень);

– в результаті вивчення кримінально-процесуальної діяльності і встановлення певних закономірностей в проведенні досудового розслідування і судового розгляду сформовані наукові положення (вчення) і практичні рекомендації щодо проведення слідчих (розшукових) дій та аналогічних судових дій (на даний час позначається поняттям тактики).

Потрібно підкреслити, що знання, які були сформовані в результаті вивчення криміналістикою свого об'єкту і предмету, мають різний ступінь узагальненості. Мається на увазі, що певна сукупність криміналістичних знань стосується механізму всіх кримінальних правопорушень та їх розслідування, тобто вони є загальними. З іншого боку, виокремлюються положення, що стосуються особливостей кримінальних правопорушень окремих видів та їх розслідування (вони є особливими). Видається, що ця історична обставина у підході до предмету криміналістики повинна бути врахована при структуризації криміналістичних знань.

Виходячи з викладеного, система криміналістики може бути представлена в наступному узагальненому виді.

І. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА КРИМІНАЛІСТИКИ

1. Криміналістичні вчення наукознавчого характеру.

2. Криміналістичні вчення про особливості пізнання обставин кримінального правопорушення, як події минулого, та методи і технічні засоби практичної кримінально-процесуальної діяльності (вчення про протидію кримінальному провадженню, діагностику, встановлення групової належності, ідентифікацію, версії, прогнозування, планування, використання технічних пошукових і засобів фіксації тощо).

3. Криміналістичні вчення про елементи механізму кримінальних правопорушень та закономірні зв'язки між ними.

3.1. Характеристика особи кримінальника та його соціальних зв'язків.

3.2. Характеристика потерпілої особи, предмету кримінального посягання, їх можливих зв'язків з особою кримінальника.

3.3. Характеристика значення обстановки вчинення кримінального правопорушення, її зв'язку з особою кримінальника та утворення слідів.

3.4. Характеристика закономірностей у виборі способів вчинення кримінального правопорушення (залежності між особистістю та обраними знаряддями та способами їх застосування).

3.5. Характеристика закономірностей у механізмі утворення окремих видів слідів кримінальних правопорушень – майбутніх джерел доказів:

– слідів в матеріальній обстановці (трасологічних, документальних, слідів використання зброї тощо);

– слідів в соціальному середовищі (формування суб'єктивних образів в пам'яті людей, які сприймали обставини кримінального правопорушення; можливостей їх відтворення і використання);

4. Криміналістичні вчення щодо проведення слідчих (розшукових) дій (визначення сутності, порядок підготовки і проведення, застосування технічних засобів і прийомів виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення).

4.1. Характеристика слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення і фіксацію слідів матеріального походження (огляд: місцевості, приміщення, речей, документів, трупа, тіла живої людини; обшук: приміщення, ділянки місцевості, людини; експертизи матеріальних об'єктів).

4.2. Характеристика слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення і фіксацію слідів ідеального походження – суб'єктивних образів в пам'яті людей (допит; пред'явлення для впізнання: особи, речей, трупа; експертизи внутрішнього світу людини: психологічна, психіатрична, психолого-психіатрична).

4.3. Характеристика слідчого експерименту, під час проведення якого можуть досліджуватися як об'єкти матеріального походження, так й суб'єктивні образи (показання).

II. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА КРИМІНАЛІСТИКИ

1. Криміналістичне вчення наукознавчого характеру про особливу частину криміналістики (характеристика змісту особливої частини криміналістики в контексті її предмета, визначення структури окремих методик розслідування).

2. Методики розслідування кримінальних правопорушень окремих видів з акцентуацією на особливостях механізму їх вчинення і детермінації цими особливостями характеру слідчих ситуацій та вирішуваних завдань, застосування певних прийомів і засобів під час проведення слідчих(розшукових) дій.

В основу пропонованої системи криміналістики покладено ідею Ганса Гросса щодо визначального впливу на неї структури предмету науки і з виділенням теоретичного і практичного аспектів, загального та особливого. Водночас було намагання врахувати й результати наступних криміналістичних досліджень, що зумовлювало певну корекцію. Також усвідомлювалися відмінності між системою науки і системами навчальних курсів з криміналістики, коли зміст останніх залежить від профілю підготовки майбутніх юристів (студентів, курсантів) та обсягу навчального часу, визначеного у відповідних документах навчальних закладів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене можна зробити наступні висновки. Використання в підручниках, навчальних посібниках і в наукових публікаціях чотирьохчленної системи криміналістики (загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики) в дійсний час не відповідає сучасним уявленням щодо двосиноного об'єкта і відповідної структури предмета криміналістики. Історія свідчить, що чотирьохчленна система криміналістики з акцентуацією тільки на засобах і прийомах розслідування злочинів склалася під тиском панівної політичної ідеології, коли з предмету криміналістики було виключено вивчення злочинної діяльності. Оформлення загальноновизнаної на даний час концепції предмета, який включає в себе й закономірності механізму кримінальної діяльності,

вимагає приведення системи криміналістики у відповідність до структури її предмету. Видається, що усвідомленню і практичному вирішенню цієї проблематики істотно заважає психологічний ефект колії – залежність від вже пройденого шляху, коли сила традицій минулого створює звичне середовище, яке дослідникам часто не хочеться покидати. Для обґрунтування необхідності приведення у відповідність сучасних уявлень щодо системи криміналістики та її предмета пропонується звернутися до історичної пам'ятки – бачення фундатора криміналістики Ганса Гросса щодо зв'язку предмета і системи даної науки. Наведені ним аргументи і в дійсний час з певною корекцією видаються достатньо переконливими для того, щоби вирішити важливу теоретичну проблему розвитку криміналістики в ХХІ столітті.

Викладені пропозиції щодо зв'язку предмета і системи криміналістики не претендують на встановлення остаточної істини в цій проблематиці, а є запрошенням до обговорення актуальних теоретичних проблем цієї науки, які мають і практичне значення для реалізації у кримінальних провадженнях її у питаннях дидактики.

АНОТАЦІЯ

Однією з важливих теоретичних проблем криміналістики на сьогодні є упорядкування визначення її предмета і системи. Актуальність її вирішення зумовлена наявними суперечностями в тлумаченні зв'язку вказаних категорій, що знаходять відображення в підручниках з криміналістики і в наукових публікаціях. Констатується збереження застарілих уявлень про систему криміналістики, які були сформовані в середині минулого століття під тиском існуючої тоді політичної ідеології. Для її оновлення пропонується використати історичний підхід. Зокрема той, який застосовувався під час початкового формування предмета криміналістики і відповідного визначення структури криміналістичних знань, закладених у працях Ганса Гросса. Його сутність полягає у виділенні двох видів діяльності і використанні філософських категорій загального та особливого, що є характерним для наук кримінального блоку. У зв'язку з цим запропоновано в системі криміналістики виділяти загальну та особливу частини, за якими мають бути розподілені накопичені криміналістичні знання відповідно до структури її предмету.

Ключові слова: погляди Ганса Гросса, об'єкт криміналістики, предмет криміналістики, система криміналістики, кримінальна діяльність, кримінально-процесуальна діяльність, закономірності.

Література

1. Журавель В.А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (90) 2017. С. 120–132.
2. Журавель В.А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (89) 2017. С. 130–144.
3. Юсупов В. В. Предмет криміналістики як системоутворювальний чинник криміналістичних знань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 79–85.

4. Волобуєв А. Ф. Предмет і система криміналістики в поглядах Ганса Гросса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 85, ч. 4. 2024. С. 24–29. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.3>
5. Нежурбіда С.І., Скулиш Є.Д. Ганс Гросс: нові факти з життя вченого у Чернівцях. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : збір. тез між нар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.) / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 39–44.
6. Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Ганс Гросс. Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. 1080 с.
7. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. №1(9). С. 1–30.
8. Герберт Юліанович Маннс: біографічна довідка (2022). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gerbert-yulianovich-manns-biograficheskaya-spravka/viewer>
9. Василевич В. В., Джужа О. М., Сюравич В. Г. Історія становлення кримінології та її сучасний стан в Україні. *Кримінологія* : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Національна акад. внутр. справ, 2020. С. 27–49.
10. Салтєвський М.В. Криміналістика (в сучасному викладі) : підручник. Київ: Кондор. 2005. 588 с.
11. Клименко Н. І. Криміналістика. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-1041>
12. Руденко О.В. До проблеми співвідношення об'єкта та предмета наукового пізнання. *Дні науки філософського факультету* : Міжнар. наук. конф. Частина 2. К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 80–81. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Rudenko/tezi.htm>
13. Волобуєв А. Ф. Об'єкт, предмет і система криміналістики: сучасні уявлення і тенденції. *Криміналістика і судова експертиза*. : міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз. 2025. Вип. 70. С. 77–88. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2025.70.06>
14. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: підходи до формування та розуміння. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 21. С. 7–24. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_01. С. 19.
15. Юсупов В. В. Предмет криміналістики як системоутворювальний чинник криміналістичних знань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 79–85.
16. Brenner, T., & zu Jeddelloh, S. (2024). Path dependence in an evolving system: a modeling perspective. *Cliometrica*, (18), 1–36. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11698-023-00266-z>

17. Максимчук Л. Ефект колії: залежність від пройденого шляху, – Сергій Мошенський. *Фокус* (03.03.2024). URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/633984-efekt-koliji-zalezhnist-vid-proydenogo-shlyahu-sergiy-moshenskiy>

18. Скриганюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с.

19. Тищенко В. В. Система криміналістики: история и современное состояние. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. Т. VII. С. 230–238. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3eaa70a-0c2f-4654-a803-1fc0e3547188/content>

Information about the author:

Volobuev Anatoly Fedotovitch,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law Disciplines
Dnipro State University of Internal Affairs,
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>